

ปาฐกถาชุด “สิรินธร” ครั้งที่ ๓๐

เรื่อง

มัลลชู่ศรี อวโลกิเตศวร

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพจน์ อัครวิรุฬหการ

ปาฐกถาชุด “สิรินธร” ครั้งที่ ๓๐

เรื่อง

มัณฑุศรี อวโลกิเตศวร

โดย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพนธ์ อัครวิรุฬห์การ

คำนำ

เมื่อพุทธศักราช ๒๕๒๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมเฉลิมพระอิสริยยศ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินธรเทพรัตนราชสุดา ฯ ขึ้นเป็น สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี เพื่อเฉลิมฉลองศุภมงคลโอกาสนั้น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจึงได้ก่อตั้งเงินทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารีขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองพระเกียรติสมเด็จพระบรมราชกุมารี และทำนุบำรุงส่งเสริมการศึกษาและวิจัยวิทยาความรู้ที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรมของชนชาวไทยและศิลปวัฒนธรรมไทย กิจกรรมของกองทุนนี้มีหลากหลาย ทั้งการให้ทุนส่งเสริมการวิจัย การให้เงินอุดหนุนการพิมพ์หนังสือหรือตำราที่ทรงคุณค่า รวมทั้งจัดการแสดงปาฐกถาชุด “สิรินธร” อันหมายถึงปาฐกถาที่จัดขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี โดยปาฐกผู้ทรงคุณวุฒิในศาสตร์ต่าง ๆ ที่อยู่ในความสนพระราชหฤทัย โดยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารีเอง ทรงพระกรุณาพระราชทาน ปาฐกถาเรื่อง “วัดพระศรีรัตนศาสดาราม” เป็นประเดิม เมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๕ พระมหากษัตริย์คุณเป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้

เมื่อวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๕๔ คณะกรรมการบริหารกองทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เรียนเชิญ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพจน์ อัครวิรุฬห์พักการ มาแสดงปาฐกถาชุดสิรินธร ครั้งที่ ๓๐ เรื่อง “มัญชุศรี อวโลกิตศวร” ณ ห้อง ๑๐๕ อาคารมหาจุฬาลงกรณ์ โดยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารีเสด็จพระราชดำเนินทรงฟังปาฐกถาเรื่องนี้ด้วย

ปาฐกถาเรื่อง “มัญชุศรี อวโลกิตศวร” ดังกล่าว แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดถึงความรอบรู้และเชี่ยวชาญเรื่องอารยธรรมพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เรื่อง

พระโพธิสัตว์ในฝ่ายมหายาน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จึงได้เรียนขออนุญาตจาก
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพนธ์ อัครวิรุฬห์การ ผู้เป็นเจ้าของปาฐกถา เพื่อจัดพิมพ์
เผยแพร่ ซึ่งได้รับความกรุณาอนุญาต นับเป็นพระคุณอย่างสูงแก่มหาวิทยาลัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเชื่อว่า ปาฐกถาเรื่อง “มัญชุศรี อวโลกิเตศวร” จะมี
ประโยชน์อันอเนกอนันต์แก่ผู้สนใจใฝ่รู้โดยทั่วกัน

(ศาสตราจารย์ นายแพทย์ภิรมย์ กมลรัตน์กุล)

อธิการบดี

คำกราบบังคมทูลของอธิการบดี
ศาสตราจารย์ นายแพทย์ภิรมย์ กมลรัตนกุล
ในการแสดงปาฐกถาชุด “สิรินธร” ครั้งที่ ๓๐

เรื่อง มัญชุศรี อวโลกิเตศวร
โดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพจน์ อัครวิรุฬห์การ

วันพฤหัสบดีที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘
ณ ห้อง ๑๐๕ อาคารมหาจุฬาลงกรณ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ขอพระราชทานกราบบังคมทูลกราบฝ่าละอองพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้า ศาสตราจารย์ นายแพทย์ภิรมย์ กมลรัตนกุล อธิการบดี
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รู้สึกสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อม
หาที่สุดมิได้ที่ใต้ฝ่าละอองพระบาทเสด็จพระราชดำเนินมาทรงฟังปาฐกถา ชุด “สิรินธร”
ในวันนี้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้ก่อตั้งเงินทุนเฉลิมฉลองสมเด็จพระเทพรัตน-
ราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เนื่องในศุภมงคลวโรกาสที่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท
ได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมเฉลิมพระอิสริยยศขึ้นเป็น
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จวบจนถึงปัจจุบันมีเงินที่มีผู้บริจาค
สมทบและดอกผลหลังจากหักค่าใช้จ่ายในการดำเนินการแล้วเป็นจำนวนเงินทั้งสิ้น
๘๖,๐๖๒,๕๔๓.๘๐ ล้านบาท เงินทุนดังกล่าวนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมการศึกษา
และการวิจัยในวิทยาการที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรมของชนชาวไทยและศิลปวัฒนธรรมไทย
การจัดพิมพ์หนังสือหรือตำราที่ทรงคุณค่า ตลอดจนการจัดปาฐกถาชุด “สิรินธร”

ในการจัดปาฐกถาชุด “สิรินธร” คณะกรรมการบริหารเงินทุนเฉลิมฉลอง สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เรียนเชิญผู้ทรงคุณวุฒิ ในศาสตร์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องมาแสดงปาฐกถาสืบเนื่องมาโดยลำดับ

ในพุทธศักราช ๒๕๕๘ นี้ นับเป็นปาฐกถา ชุดสิรินธร ครั้งที่ ๓๐ คณะกรรมการ เห็นสมควรให้จัดปาฐกถา เรื่อง “มัญชุศรี อวโลกิตेश্বর” และได้เรียนเชิญ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพจน์ อัสววิรุฬหการ ซึ่งได้รับการยกย่องเชิดชูเกียรติว่า เป็นผู้ที่มีความรอบรู้และเชี่ยวชาญในเรื่องพุทธศาสนศึกษามาเป็นผู้บรรยาย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าการปาฐกถาครั้งนี้จักอำนวยประโยชน์ อย่างยิ่งแก่วงวิชาการและจักเป็นแรงบันดาลใจให้มัฐสนใจศึกษาค้นคว้า และวิจัย เกี่ยวกับอารยธรรมและศิลปวัฒนธรรมของชนชาวไทยอย่างต่อเนื่องสืบไป

บัดนี้ ได้เวลาอันสมควรแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระราชนุญาตเบิก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพจน์ อัสววิรุฬหการ แสดงปาฐกถาเรื่อง มัญชุศรี อวโลกิตेश্বর

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพนธ์ อัครวิรุฬห์การ ขอพระราชทาน
กราบบังคมทูลทราบบฝ่าละอองพระบาท ข้าพระพุทธเจ้า นายประพนธ์ อัครวิรุฬห์การ
ขอพระราชทานพระราชวโรกาสแสดงปาฐกถาเรื่อง มัญชุศรี อวโลกิตศวร

มัญชุศรี และ อวโลกิตศวร เป็นชื่อของพระโพธิสัตว์ ในการบรรยาย
ครั้งนี้คงจะไม่ได้เน้นกล่าวถึงรูปลักษณะของท่านมากเท่าใดนัก ท่านที่เคยไปเมืองจีน
หรืออินเดียคงจะเห็นอยู่บ่อยๆ อยู่แล้ว รูปเคารพที่พบเห็นทั่วไปอาจดูแปลกไปจาก
ลักษณะของมนุษย์ปกติ เพราะเป็นการแสดงคุณลักษณะหรือคุณสมบัติ พระมัญชุศรี
ถือว่าเป็นตัวแทนหรือว่าเป็นบุคลาธิษฐานของปัญญา หรือที่สันสกฤตใช้ว่าปรัชญา
ส่วนพระอวโลกิตศวร ซึ่งเป็นที่รู้จักแพร่หลายในนามพระกวนอิม เป็นตัวแทนของ
ความกรุณาหรือเป็นบุคลาธิษฐานของความกรุณา

พระมัญชุศรี

พระอวโลกิตศวร

อาจมีผู้สงสัยว่า คำว่า “พระโพธิสัตว์” ทั่วๆ ไปใช้สำหรับเรียกพระพุทธเจ้าเมื่อยังไม่ตรัสรู้ แล้วพระโพธิสัตว์อื่นๆ ที่มีอยู่มากมายนั้นมาจากไหน ความจริงแล้ว “พระพุทธเจ้า” ไม่ได้เป็นชื่อเฉพาะ แต่เป็นสมัญญา ผู้ใดตรัสรู้เห็น “ธรรมะ” ซึ่งในที่นี้หมายถึง “ธรรมดา” เห็นธรรมดาของโลกก่อนว่าเป็นไปอย่างไร ผู้นั้นก็จะได้ชื่อว่าเป็น “พระพุทธเจ้า” ถ้าหากว่าได้ตั้งพระศาสนาตรัสสอนผู้อื่น ก็จะเรียกว่า “สัมมาสัมพุทธเจ้า” ถ้าตรัสสอนเพียงคนหมู่น้อยไม่ถึงกับไม่สอน ก็จะเรียก “พระปัจเจกพุทธเจ้า” อีกพวกหนึ่ง คือผู้ที่รู้ตาม ไม่ได้ตรัสรู้เอง ก็เรียก “อนุพุทธเจ้า” หมายความว่า เป็นพระพุทธเจ้าที่รู้ตาม เพราะฉะนั้นแล้ว พระพุทธเจ้าก็จะมีได้หลายพระองค์ มิใช่มีได้พระองค์เดียว

ผู้ที่ปรารถนาหรือตั้งปณิธานที่จะเป็นพระพุทธเจ้า ก็เรียกว่า “พระโพธิสัตว์” เพราะฉะนั้นพระโพธิสัตว์จึงมีจำนวนไม่จำกัด ดังเช่นในบทสวดมนต์ก็มี มีพระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์เป็นล้านพระองค์ นับไม่ถ้วน หรือตั้งความเปรียบว่า มีจำนวนเท่าเมล็ดทรายในที่ริมชายหาดหรือทะเล หรือในแม่น้ำคงคา ซึ่งก็เป็นไปได้ เพราะในความเป็นจริง ที่สุดแล้ว ความรู้หรือว่าสิ่งที่เราจะไปรู้ในสิ่งต่างๆ นั้นอยู่ในตัวทุกคนอยู่แล้ว เรามีสิทธิที่จะรู้อยู่แล้ว เพียงแต่ว่าเราจะรู้เพียงใดนั้นเป็นอีกเรื่องหนึ่ง ขึ้นอยู่กับความพยายามของแต่ละบุคคลเอง

ก่อนจะอธิบายเรื่องพระโพธิสัตว์ต่อไป ขออธิบายเรื่องพระไตรปิฎกและคัมภีร์ต่างๆ ในพุทธศาสนาเสียก่อน พระไตรปิฎก เป็นแหล่งรวบรวมคำสอนทางพุทธศาสนา ซึ่งอันที่จริงก็ไม่ได้มีเฉพาะภาษาบาลี แต่มีหลายสำนวนมาก อย่างน้อยที่ตกทอดมาถึงปัจจุบันแม้ว่าจะไม่ครบถ้วน แต่ก็มียังน้อย ๔-๕ สำนวนด้วยกัน อาจจะมีเป็นภาษาจีนบ้าง ภาษาทิเบตบ้าง ภาษาสันสกฤตบ้าง หรือภาษาปรากฤตบ้าง

พระไตรปิฎก ประกอบด้วย พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ความจริงแล้วแต่เดิมก็คงแบ่งเป็นเพียงสองส่วน ส่วนหนึ่งก็คือพระวินัย หรือกฎเกณฑ์ต่างๆ ของพระภิกษุ อีกส่วนหนึ่งก็คือ พระสูตร กล่าวคือ เป็นธรรมะคือ คำสอนต่างๆ เมื่อรวมกันขึ้นมาแล้ว เข้าใจว่าวิธีการจำก็คงจะจำอย่างสั้นๆ

เพราะฉะนั้นจึงได้เรียกว่า “สูตร” พระวินัยเองโดยแก่นก็เป็นปาฏิโมกข์สูตร หมายความว่า เป็นกฎหมายพระ เป็นกฎหมายเอกราชหรือกฎหมายส่วนตัวของพระ ก็คือสิกขาบทต่างๆ และมีอีกส่วนหนึ่งเป็นกฎหมายมหาชนของพระ ก็คือ ชันธกะ เป็นระเบียบว่า พระจะประชุมทำอุโบสถอย่างไร จะบวชคนอย่างไร นี่เป็นเรื่องทางฝ่ายกฎหมาย ส่วนทางเรื่องศีลธรรมจริยธรรมอยู่ในส่วนของพระธรรม ก็คงจำสั้นๆ เหมือนกัน เพราะว่าชื่อ พระสูตรตันตปิฎก ฟังอยู่ว่า “สูตรตันต” ก็หมายถึง ที่สุดของพระสูตร ต้องอธิบายแล้ว แต่เดิมาก็จำกันมาเป็นสูตรสั้นๆ ไปทั้งหมด เวลาขยายและเวลาย่อ หรือเวลาพูดก็อาจจะต่างกัน เพราะฉะนั้นในพระสูตรต่างๆ จะมีสูตรชื่อซ้ำกัน ชื่อ “มหา” บ้าง ก็หมายความว่าขยายความมาก ชื่อ “จุฬ” บ้าง ก็หมายความว่าย่อลงบ้าง แต่โดยแก่นแล้วคิดว่าเป็นคำสั้นๆ ที่จำกันสับสน มาอาจจะเป็นในรูปคคาถาบ้างอะไรบ้าง เมื่อเวลาที่จำกันมาแต่เดิมเรียกว่า สังคายนา คือแบ่งกันไปท่องจำ จากนั้นเวลาผ่านไป เกรงว่าจะผิดเพี้ยนก็กลับมาท่องจำหรือสวดพร้อมกันเสียที เป็นการตรวจปฏิญด้วยหู เพราะว่าสมัยก่อนไม่มีการเขียน เพราะฉะนั้นเวลาตรวจปฏิญก็มาท่องให้ฟังพร้อมกัน เช่น ถ้าคนหนึ่งว่า “นโม” แต่อีกคนหนึ่งว่า “นมนสุ” ก็ต้องท้วงแล้วตกลงกันว่าเป็นอย่างไรแน่ นี่คือสังคายนา แปลว่า นำมาร้องด้วยกัน ร้องพร้อมกัน ไม่ใช่นำมานั่งตรวจปฏิญอย่างที่เรารู้จัก

เมื่อเวลาศึกษาไปแล้วมีคนบวชมากก็อยากจะเรียนรู้มากขึ้น พระธรรมคำสั่งสอนก็มาก จึงต้องย่อลงอีก กลับกลายเป็นตั้งเป็นหัวข้อขึ้นมา เรียกว่า มาติกา ซึ่งเป็นแก่นของสิ่งที่เรียกว่าพระอภิธรรม หากจะเปรียบเทียบก็เช่น มีอาจารย์ต่างๆ อาจารย์จุฬาฯ อธิบายเคมี ๑ อาจารย์ที่มหิดลอธิบายเคมี ๑ อาจจะไม่เหมือนกัน แต่โดยแก่นนั้นเหมือนกัน อาจจะมีหัวข้อเหมือนกัน เหมือนกับอาจารย์แต่ละคนสอนวิชาเดียวกันในที่สุดก็จะไม่เหมือนกัน หรือคนเดียวกันสอนก็ไม่เหมือนกัน เพราะลูกศิษย์อาจจะท้วงว่าทำไมอาจารย์สอนไม่เหมือนปีที่แล้ว อาจารย์ก็อาจจะตอบได้ว่า เปลี่ยนบ้าง เพื่อไม่ให้เบื่อทั้งผู้สอนและผู้เรียน

เพราะฉะนั้นก็มีปิฎกที่เพิ่มขึ้นมาคือพระอภิธรรม มีลักษณะคล้ายเป็นตำราเรียนของพระ เมื่อเวลาที่ขยายมากเข้า ในตำราเรียนเรื่องมีมาก จึงขยายกลายเป็นพระอภิธรรมปิฎก อธิบายแล้วก็รวบรวม ส่วนนี้เป็นส่วนของพระไตรปิฎกที่จะพบสำนวนต่างๆ แตกต่างกันมากที่สุด เพราะว่าต่างคนต่างอธิบายไป มีบางพวกไม่รับพระอภิธรรมเลย ถือว่าไม่ใช่ปิฎก แต่เป็นส่วนที่เรียกว่า “ศาสนะ” ไม่ใช่ “สูตระ” เป็นส่วนที่เป็นคำสอนอธิบายแล้ว ไม่ใช่คำสอนที่สืบเนื่องโดยตรงมาจากพระพุทธเจ้า หรือว่าเป็นพุทธวจนะจริงๆ ซึ่งที่จริงก็ยังเป็นที่ยกเถียงกันอยู่ แต่กล่าวโดยสรุปก็คือมีการย่อและขยายคำสอนอยู่ไปมา ย่อแล้วก็กลับขยาย ขยายแล้วก็กลับย่อลงไปอีก เพื่อที่จะให้จำได้ แล้วก็อธิบายกันต่อๆ มา

ที่นี่ เมื่อปิดฉบับพระไตรปิฎกไปแล้ว เกิดต้องมีการอธิบายเพิ่มจะอย่างไร สิ่งเหล่านี้เรียกว่า อรรถกถา หากอรรถกถาปิดฉบับไปแล้ว ก็มีสิ่งที่เรียกว่า ฎีกา อธิบายต่อไปอีก หลังจากฎีกา ก็มี อนุฎีกา ต่อไปอีก หากอธิบายไปแล้ว ไวยากรณ์ไม่ตึก วากยสัมพันธ์ของประโยคอ่านไม่เข้าใจ ก็จะมี โขขนา แล้วก็ยังมีปมต่างๆ เรียกว่า คณฐี แปลว่า ปม คือข้อความที่ยากๆ ทางไวยากรณ์ หลังจากนั้นยังมีวรรณะ อธิบายข้อความที่ยากๆ ในเชิงตีความ และอะไรต่อมิอะไรอีก เหล่านี้คือบรรดาคัมภีร์ในสายของพระไตรปิฎกโดยตรง นอกเหนือไปจากคัมภีร์สายพระไตรปิฎกดังกล่าวนี้แล้ว ก็จะมีคัมภีร์หรือปกรณ์ที่เรียกว่า ปกรณ์วิเศษ เป็นสิ่งที่แต่งรวบรวมขึ้นภายหลัง เช่น วิสุทธีมรรค ก็คือเรียบเรียงคำสอนตามลำดับของศีล สมาธิ ปัญญา ตำราหรือคัมภีร์รุ่นหลังๆ ก็เกิดขึ้น มาเรื่อยๆ ตามความคิดที่พัฒนาไปตามลำดับ

ตัวบทต่างๆ ดังที่อธิบายมาเหล่านี้ ไม่ว่าจะ เป็นพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ฯลฯ จนกระทั่งถึงปกรณ์วิเศษ ก็จะเป็นสิ่งที่แสดงความคิดเรื่องพระพุทธเจ้าเรื่องพระโพธิสัตว์ ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปเรื่อยๆ บางครั้งอาจจะพูดได้ว่าความคิดใดเกิดก่อน ความคิดใดเกิดทีหลัง ถ้าย้อนกลับไปดูที่พุทธประวัติ ซึ่งในพระไตรปิฎก เรื่องราวจะกระจ่างกระจายอยู่ตามส่วนต่างๆ ไม่มีการเล่าเรื่องราว ตั้งแต่ต้นจนจบ แม้ว่าจะเป็นบุคคลที่สำคัญที่สุดในพุทธศาสนาก็ตาม ในพระวินัย

ปิฎกว่าด้วยตอนตรัสรู้ ส่วนในมัชฌิมนิกาย พระสูตรต้นตอปิฎก ส่วนมากคือตอนก่อนตรัสรู้ ตอนออกมหาภิเนษกรมณ์ ออกมาแสวงหาความรู้ และคำว่า “พระโพธิสัตว์” ก็ปรากฏโดยมากตรงนั้นนั่นเอง เป็นผู้ที่แสวงหา “โพธิ” คือความตรัสรู้ ที่ว่าแสวงหาโพธินั้น แสวงหาไปเพื่ออะไร สิ่งที่ตัวบทกล่าวเลยก็คือ ให้หลุดพ้นจากความทุกข์ แต่ยังไม่ได้กล่าวถึงผู้อื่นเลย เมื่อจะแสวงหา อีกคำหนึ่งที่ปรากฏคือ “สนธิวโรปถ” หมายถึง ทางอันประเสริฐที่สงบ โดยไม่ได้พูดถึงความกรุณา

นอกจากพุทธประวัติที่กระจัดกระจายอยู่ในพระไตรปิฎก ก็จะมีประวัติอีกแบบหนึ่ง เป็นประวัติที่เรียกว่า Hagiography แปลว่าประวัติของบุคคลที่ศักดิ์สิทธิ์ ยกตัวอย่างเช่น ประวัติของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ซึ่งเมื่อแรกเริ่มก็สั้นๆ แล้วก็ขยายขึ้นเรื่อยๆ จนปัจจุบันนี้หนังสือประวัติของท่านใหญ่โตเท่าคียบพระสุคตแล้ว นั่นคือลักษณะของการเขียนประวัติของบุคคลที่เราคิดว่าเป็นมหาบุรุษถ้าเปรียบเทียบกับต่างศาสนา ก็จะเห็นว่าคล้ายคลึงกัน เช่น ประวัติพระเยซูกับพระพุทธเจ้า เมื่อเทียบกันแล้วก็ไม่แตกต่างกันเท่าไรนักหรือแม้แต่ประวัติพระมหารัชมังคลาจารย์ของศาสนาเซนก็คล้ายกับประวัติ พระพุทธเจ้าเช่นกัน ประวัติลักษณะนี้เป็นประวัติแบบที่เรารู้จักกันทุกวันนี้ ตามที่เราเรียนพุทธประวัติ ซึ่งที่จริงแล้วเป็นการรวมประวัติที่เป็น “ชีวประวัติ” กับประวัติ ในส่วนที่เป็น “ประวัติบุคคลศักดิ์สิทธิ์” เข้าด้วยกัน แล้วเรียบเรียงออกมาจนกระทั่งต้นจนจบ ประวัติของบุคคลศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นประวัติแบบของพระพุทธเจ้าที่อยู่ในพระบาลี ไม่ใช่ประวัติของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน แต่เป็นประวัติของพระวิปัสสี ซึ่งเป็นพระอดีตพุทธเจ้าก่อนหน้าพระพุทธเจ้าโคดมของเรา เพราะฉะนั้นก็จะมื่ออะไรในสิ่งต่างๆ ซึ่งเรายังไม่ทราบอีกมากกว่าเหตุใดโบราณจารย์จึงบันทึกเรื่องราวไว้ในลักษณะนี้ และก็มีลักษณะการแสดงออกต่างกันไป

ต่อไปว่าด้วยเรื่องปัญญากับกรุณา ในประวัติของพระพุทธเจ้ามีข้อแปลกอยู่ประการหนึ่ง คือเมื่อพระพุทธองค์ตรัสรู้แล้ว ก็ทรงพิจารณาเรื่องปฏิจจนสมุบาท ซึ่งเป็นพลวัตของความเป็นไปของโลก คือเป็นลักษณะที่เป็นพลวัตของสิ่งต่างๆ ว่าเกิดขึ้นมาได้อย่างไร และจะเป็นไปอย่างไร อันที่จริงพระพุทธเจ้าทรงถามเวลาที่

พิจารณาปฏิเสธสมุพบาทก็คือถามเป็น Past Tense, Present Tense, Future Tense คืออดีต ปัจจุบัน และอนาคต ถามว่าทำไมเป็นตรงนี้ ตรงนี้เป็นอย่างไร และจะเป็นไปอย่างไร แล้วที่สุดจะจบได้อย่างไร นั่นคือปัญหาที่พระพุทธเจ้าทรงทบทวนหลังจากที่ตรัสรู้ เมื่อทรงทบทวนดูแล้วก็ทรงเห็นว่าสิ่งที่ตรัสรู้ นั้นเป็นสิ่งที่ทวนกระแส เช่น คำสอนที่มาแต่เดิมว่ามีสิ่งที่เป็นแก่น มีแก่นที่ไม่ตาย เป็นอมตะ พระพุทธเจ้าท่านก็ทรงแย้งว่าไม่มี มีแต่กระแสของเหตุปัจจัยที่มารวมกันแล้วแสดงออกเป็นอย่างนั้น อย่างนี้ หากทูลถามพระพุทธเจ้าว่า “คน” คืออะไร พระพุทธเจ้าก็จะตรัสว่าคือ ชั้น ๕ หมายความว่าถ้าตอบจริงๆ แล้ว “คน” ก็คือการประกอบกันเข้าของจิตกับองค์ประกอบอื่นๆ เมื่อพิจารณาแยกไปแล้ว ก็จะเห็นว่าไม่มี “คน” อยู่ตรงไหน แต่เป็นเพราะว่าเราสมมติว่า นี่คือ “ฉัน” พอสำคัญว่า “ฉัน” ก็มี “ของฉัน” แล้วก็มี “ของเธอ” และ “ของฉัน” นี้ หากเธอมาหยิบของฉันไปก็กลายเป็นปัญหา จึงทรงพระดำริว่าจะไม่สอนสิ่งที่ตรัสรู้

ด้วยเหตุนี้ก็กลายเป็นว่าพระพุทธเจ้านั้นเกิดสิ่งที่เรียกว่า “อุปโปสุกภาว” หมายความว่า เกิดความชวนขวายน้อย ซึ่งต้องระงับการแปลความหมายให้ตี จะอธิบายก็คือคล้ายกับว่าครั้นที่จะสอน เพราะว่าสิ่งที่ตรัสรู้เป็นสิ่งที่ทวนกระแสนย้อนกระแสของโลกทั้งหมด จะทำอย่างไร จะเห็นได้ว่าความตรัสรู้เป็น “ปัญญา” แต่การจะต้องสอนนั้นเป็น “ความกรุณา” พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาอยู่ว่าจะสอนดีหรือไม่ จนในที่สุดแล้วก็มีพระพรหม คือสัทัมบดีพรหมมาเป็นผู้มาอาราธนาให้ทรงสอน เหตุที่ชื่อ “สัทัมบดี” ก็พิจารณาจากที่ว่าจักรวาลเรามีลักษณะ “สาหัสสากรรจ์” คือเป็นทุกข์ สัทัมบดี แปลว่า เป็นบดีแห่งสหาโลกธาตุ สหาโลกธาตุ นี้ก็คำเดียวกับคำว่า “สาหัส” คือคนเราเป็นทุกข์ เพราะฉะนั้นพระพรหมก็ทูลพระพุทธเจ้าว่าอย่าทรงมีความชวนขวายน้อยเลย โปรดได้ทรงสอน เพราะสัตว์ที่มีธรรมชาติที่มีอูฐหรือฝุ่นผงในดวงตาน้อยนั้นมีอยู่ หากไม่ทรงสอนเสียเลยก็จะเสียประโยชน์ไป ในภาษาไทยอาจจะแปลว่า สัตว์โลกที่มีกิเลสเบาบางพอจะฟังธรรมเข้าใจนั้นมีอยู่ในภาษาบาลีว่า ผู้ที่มีธรรมชาติ คือมีลักษณะนิสัยหรือมีพื้นฐานที่มีฝุ่นอยู่ในดวงตา

น้อยนั้นมีอยู่ เช่นเดียวกับเวลาที่พูดอะไรแล้วตอบว่า “I see, I see.” แปลว่า ฉันเข้าใจ เข้าใจได้ ยังมีอยู่ เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงตัดสินพระทัยที่จะสอน การที่ต้องมีพระพรหมมาอาราธนาเช่นนี้จะตีความว่าเป็นบุคลาธิษฐานของความกรุณาของพระพุทธเจ้าก็ได้

ท้าวสหัมบดีพรหมทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าให้ทรงแสดงธรรม

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่าปัญญาในกรณีนี้มาก่อนหน้ากรุณา ไม่ใช่กรุณามาก่อนหน้าปัญญา แต่ต่อๆ มา บุคลิกหรือลักษณะความคิดเรื่องพระพุทธเจ้าเปลี่ยนแปลงไปพอสมควร กลายเป็นว่ากรุณามาก่อน ดังที่พบในคัมภีร์รุ่นหลังๆ เช่น พุทธวงศ์ ซึ่งเป็นการแสดงประวัติของพระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ ก่อนที่จะกล่าวถึงประวัติ มีการเล่าเรื่องพระสุเมธดาบส ซึ่งแสดงเรื่องการตั้งปณิธานหรือความตั้งใจของพระพุทธเจ้าเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า เรื่องมีว่า ในสมัยพระอิตตพุดเจ้าทรงพระนามว่า ทีปังกร แปลว่า ผู้ซึ่งกระทำ “ทีปะ” หรือ “ทวีป” ก็คือเป็นผู้กระทำซึ่งที่พึง เป็นที่พึงของคนอื่น ในสมัยนั้น พระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นสุเมธดาบส สุเมธดาบสนี้ได้แลเห็นและได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าทีปังกร จึงเกิดความปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้าสิ่งที่ปรารถนานี้ตัวทไม่ได้กล่าวว่า “หาทางสงบ” หรือ “สนธิวิปสย” อย่างที่กล่าวไปข้างต้น แต่กล่าวว่า “สพฺพญฺญตฺ ปาปฺณามิ ตาเรมิ ชนตฺ พฺหุ” ข้าพเจ้าถึงแล้วยอมถึงซึ่งพระสัพพัญญุตญาณ จะยังให้คนทั้งหลายข้ามพ้นไปด้วย

สิ่งที่เรียกว่า “ข้าม” คืออะไร ลักษณะของอุปมาอุปไมยในพุทธศาสนา นอกจากเรื่องทางการเกษตรแล้วก็จะเกี่ยวกับห้วงน้ำมากพอสมควร เพราะฉะนั้น การที่อยู่ฝั่งนี้ซึ่งเป็นฝั่งไม้ดี และจะไปสู่อีกฝั่งหนึ่ง ก็เรียกว่าข้ามไป สมมติว่าเทวดาข้ามลงมาเรียกว่า “อวดาร” ตฤทธาตุ แปลว่าข้าม “อวดาร” คือข้ามลงมา ทีนี้ในกรณีที่เป็น “ตาระ” อันนี้ “ตาระมิ” คือเป็น causative (เหตุกัตตุวาจก) ยังให้ผู้อื่นข้ามไปกับตนด้วย ซึ่งแต่เดิมไม่มีความคิดเช่นนี้

จะเห็นว่าความกรุณาเริ่มแข็งขันมาเหมือนวิ่งแข่งเหมือนกัน เริ่มแปรกระบวนการไปอีกทางหนึ่ง คุณลักษณะของพระพุทธเจ้าซึ่งภายหลังมาสรุปว่า มีพระปัญญาคุณ คือพระสติปัญญา และพระกรุณาคุณ พระบริสุทธิคุณ เมื่อปัญญาดีก็มีความบริสุทธิ หากปัญญาไม่บริสุทธิก็คงเป็นพระพุทธเจ้าไม่ได้ แต่เรื่องต่างๆ เหล่านี้เป็นเรื่องภายหลังมาก ปรากฏในคัมภีร์ชั้นฎีกาและอื่นๆ

ต่อมา ความคิดเรื่องลักษณะของพระพุทธเจ้าก็ได้เปลี่ยนไป เดิมพระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสว่าทรงเป็นสัพพัญญู การที่ภายหลังกล่าวกันว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นพระสัพพัญญู คำนี้รูปสันสกฤตเป็น “พระสรรเพชญ” รูปบาลีก็เป็น “สัพพัญญู” จริงๆ แล้วทรงปฏิเสธ พระพุทธเจ้าทรงประกาศว่าผู้ใดก็ตามที่กล่าวว่าพระองค์ทรงเป็นสัพพัญญู คือรู้ตลอด รู้ทั่วไปหมด ทั้งทั้งกาลและกิริยาต่างๆ หรือเป็น “สพพทสฺสาวิ” เห็นตลอดไปทั้งหมด ทั้งภายนอกภายใน ถือเป็นกรกล่าวดูพระตถาคตด้วยคำไม่จริง หากทูลถามพระพุทธเจ้าว่าทรงรู้อะไร พระองค์ก็จะตรัสตอบว่าทรงรู้อะไร ๓ สิ่ง ได้แก่ ทรงรู้อะไรที่เรียกว่า บุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือรู้ว่าทรงมาเป็นอย่างไรเพราะอะไร รู้ว่าเคยเป็นอะไรมาก่อน นั่นคือรู้อดีต เหมือนฉายหนังกลับ ประการที่สอง คือ จตุปปตญาณ ทรงรู้ว่าคนอื่นเหตุใดจึงมาเป็นอย่างไร ซึ่งที่จริงก็คือรู้โดยการเปรียบเทียบด้วยว่าได้ทรงพิจารณาพระชาติต่างๆ ที่ผ่านมาของพระองค์เองนับหลายพันชาติ จนรู้แล้วว่าอะไรเป็นเหตุ แต่ก็ยังไม่ต้องการจะด่วนสรุปลงไป เพราะฉะนั้นก็พิจารณาผู้อื่นด้วยเพื่อพิสูจน์ว่าจริงหรือไม่ ซึ่งข้อนี้นับว่าเป็นลักษณะของปัญญาทางพระพุทธศาสนา คือไม่ใช่รู้อย่างเดียว ต้องพิสูจน์หรือตรวจสอบได้ด้วยว่าสิ่งที่เรารู้นั้นถูกต้อง ถ้ายืนยันไม่ได้ ตรวจสอบไม่ได้ว่าสิ่งที่รู้นั้นถูกต้องหมดจดดี ก็ยังไม่เรียก “ปัญญา” ต้องพิจารณาทบทวนตรวจสอบดูจนเห็นว่าไม่ผิดแน่จึงจะใช้ได้ เพราะฉะนั้นเมื่อเวลาทบทวนตรวจสอบแล้ว ก็ถือว่าเป็นพระพุทธเจ้าได้ ในกรณีนี้ เมื่อมีสติปัญญาแล้วก็พาผู้อื่นข้ามไปด้วย จนกระทั่งต่อมาในที่สุดแล้วพระพุทธเจ้าก็ได้หลายพระองค์ เพราะว่าผู้ตั้งความปรารถนาสิ่งสมความดีมีปัญญาเห็นความจริงของโลกก็สามารถเข้าถึงความรู้นี้ได้

ในมหายานสูตร (คำว่ามหายาน หินยาน เถรวาท ที่จริงแล้วไม่ได้เป็นการค้ำกันโดยตรง แต่เป็นการพัฒนาของความคิดที่สืบเนื่องไป) คำว่า “โพธิ” หรือ “โพธิญาณ” ที่พระพุทธเจ้าทรงรู้จักจะแปรไปเรื่อยๆ แต่เดิมมีสาม ถ้าจะว่าโดย content ก็คือบุพเพนิวาสานุสสติญาณ รู้ความเป็นมาเป็นไปของตนเอง แล้วก็รู้จตุปปตญาณ คือที่ว่าผู้อื่นมาอย่างไรไปอย่างไร จากนั้นก็รู้ว่าเหตุคืออะไร ซึ่งใน

บริบทนี้เรียกว่า อาสวะ กิถิ จะเรียกว่า กรรม กิถิ หรือเรียกว่า กิเลส กิถิ ก็เกิด อาสวกัษณฺณ คือตัดเหตุเสีย หักทิ้งเสีย คือหักกำกวมของสังสารวัฏ ที่จริงสังสารวัฏ ไม่ได้มีลักษณะวนซ้ำ แต่วนสืบเนื่องไปเรื่อยๆ เหตุปัจจัยประกอบขึ้นมาแล้วก็กระทบ ไปเรื่อยๆ เพราะฉะนั้นจะอย่างไรที่จะหันลงเสีย จะหันตรงไหนก็ได้ หันตรงตัด กิเลสก็หันได้ หันตรงให้มีปัญญารู้ ตัดอวิชชาก็ได้ ที่หนึ่งที่จะหันได้ก็คือหันสิ่งที่ เป็นเหตุปัจจัย ไม่ใช่หันส่วนที่เป็นวิบากหรือผลที่อยู่ในวงนั้น จึงจะหักหรือหันลงได้

เมื่อถึงเวลาที่พระพุทธเจ้าทรงสอน ก็ทรงประกาศว่าสิ่งที่พระองค์ตรัสรู้คือ อริยสัจ ๔ นี้คือเอามาใช้เป็นลักษณะที่เป็น application คือเชิงปฏิบัติ ถ้าเป็นในเชิง พลวัตหรือ dynamic ก็ดังที่กล่าวแล้วก็คือ เป็นปฏิจกสมุบาท คือเหตุปัจจัย อิงอาศัยกันไป ที่ว่า “อิงอาศัย” ในพุทธศาสนาไม่ใช่เป็น A๐ A๑ หรือจาก A เป็น B C D E แต่เป็นว่า เมื่อ A หมดเหตุปัจจัย เหตุปัจจัยพร้อมที่จะเกิด B B ก็เกิด เปรียบเหมือนกับหยดน้ำที่เวลาถ่ายกลิ้งลง slow motion ถ้าไม่ดูจริงๆ ก็เห็นเป็นว่า น้ำไหลเรื่อยต่อกันไปเป็นสาย แต่ถ้าดูจริงๆ แล้วน้ำนั้นเป็นหยดๆ ต่อๆ กัน การสืบเนื่อง หรือต่อเนื่องกันแบบนี้เรียกว่า “สันตติ” เป็นคำเดียวกับ “สันดาน” ซึ่งที่จริงแล้ว ไม่ได้เป็นคำไม่สุภาพ เป็นคำธรรมดา หมายถึง การสืบเนื่อง อย่างเช่นในประกาศ เลื่อนยศก็มีวลี “สันดานสุจริตธำรง” การสืบเนื่องต่างๆ เหล่านี้ทำให้เราไม่เห็น ว่า สิ่งต่างๆ เปลี่ยนแปรไป จึงหลงว่าไม่เปลี่ยน เห็นอนิจจังเป็นนิจจัง เราไม่เห็นสิ่งที่ ชัดแย้งที่ดำรงอยู่ภายในซึ่งดิ่งกันไปดิ่งกันมา สมมติเช่น มีรถยนต์คันหนึ่งเมื่อตอนสวยๆ ก็ไม่เห็นว่ามีดี พอเวลาผ่านไปเบาะขาด หรืออยู่ดี มีใครมาชนเหล็กบุง สิ่งต่างๆ จึงแปรไปตามกระบวนการของเหตุปัจจัย ดิ่งกันไปมา นั่นคือ ทุกข์ จากนั้นเมื่อกำกับ ไม่ได้ บังคับบัญชาไม่ได้ นั่นคือ อนัตตา นี่คือนิโรธลักษณะ ขยายความเพิ่มเติมก็คือ ถ้าสิ่งใดไม่เกิดก็คือไม่เกิด สมมติว่าแก้วใบนี้ไม่เกิด ลักษณะที่เป็นนิโรธลักษณะตรงนั้น ก็ไม่เกิด ไม่ใช่ว่าแก้วนี้เกิดมาในอนิจจังทุกขังอนัตตา ถ้ายังไม่ได้เกิดขึ้นมาก็คือยังไม่เกิด หรือเช่นคน ถ้าไม่เกิดขึ้นมา คนก็ไม่ได้เป็นอนิจจังทุกขังอนัตตาอยู่ตรงนั้น หรือ คอมพิวเตอร์ แต่ก่อนไม่มีก็คือไม่มี ไม่ต้องเกิด แต่ถ้ามีขึ้นเมื่อไร ประกอบจาก

เหตุปัจจัยเมื่อไร ปัจจัยแปรปรวนเพราะว่าเคลื่อนไปไม่เท่ากัน เมื่อเคลื่อนไม่เท่ากัน ก็ต้องเปลี่ยนแปลง บางทีความเปลี่ยนแปลงอาจมีลักษณะแบบดิ่งกัน และแม้จะพยายามหยุดความเปลี่ยนแปลงนั้นก็ไม่มีใครได้ด้วย แต่อาจจะบำรุงได้เล็กน้อย เช่น เราถ้าตื่นขึ้นมาก็คือต้องล้างหน้าล้างตา หากนอน ๒๔ ชั่วโมงโดยไม่ตื่น กลิ่นตัวก็คงไม่ต่างจากศพ เพราะว่าไม่ได้บำรุงรักษาบริหารเพราะฉะนั้นแล้วสามารถบำรุงรักษาได้ ไม่ใช่ว่าอ้างแต่ว่าเป็นอนิจจัง เด็กไม่ยอมสอบ อ้างว่าเป็นอนิจจัง อาจารย์ข้างเขาเกิดอย่างนี้ใช้ไม่ได้ ที่ว่าเป็นอนิจจัง แสดงว่าดีก็ได้เลวก็ได้ ไม่ได้อยู่นิ่งๆ ถ้าทำส่วนที่ดีมากๆ ขึ้น เราก็อาจจะพ้นอนิจจังไปได้เหมือนกัน

ทีนี้เมื่อภายหลังเกิดความคิดที่ว่าพระพุทธเจ้าเป็นพระสัมพันธัญญแล้ว ความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ก็เริ่มเปลี่ยนแปลงไปเช่นกัน คือเน้นความกรุณาเด่นชัดขึ้น ความกรุณานี้ก็ต้องการการสั่งสม เช่นเดียวกับปัญญาที่ต้องการการสั่งสม คนที่จะมีลักษณะเป็นถึงพระพุทธเจ้าได้จึงไม่ใช่ธรรมดา เพราะฉะนั้นจะอย่างไร ก็จะต้องมี career path หรือ “อาชีพมรรค” ก็คือมีมรรคหรือมรรคา หนทางใหม่ ไม่ใช่เพียงศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติที่มีมาแต่เดิมในพุทธศาสนา แต่จะต้องสั่งสมโดยใช้เวลายาวนานกว่านั้น ในคัมภีร์กล่าวว่พระพุทธเจ้ากว่าจะเป็นพระพุทธเจ้าได้อย่างเช่นพระสมณโคดมพุทธเจ้าของเราซึ่งพระศาสนาไม่ได้ยืนยาวมาก ก็ใช้เวลาสั่งสมถึงสี่สองโยชน์แสนกับ คำว่า “สองโยชน์” ที่จริงแปลว่านับไม่ได้ แต่ในที่นี้กลับใช้เป็นหน่วยนับ และอีกแสนกับ กัปกหนึ่งนั้นยาวมาก ต้องอธิบายโดยใช้ความเปรียบ คือ มีภูเขาสูง ๔๔,๐๐๐ โยชน์ ทุกๆ หมื่นปีมีเทวดาถือผ้าที่ใยละเอียดอ่อนเหมือนคว้นมาปิดที่หนึ่ง แล้วก็ทำไปเรื่อยๆ ราบลงเมื่อใดก็นับว่ากัปกหนึ่ง ไม่เช่นนั้นเปรียบกับ ห่วงน้ำใหญ่ ๔๔,๐๐๐ โยชน์ ลึก ๔๔,๐๐๐ โยชน์ หมื่นปีหรือพันปีมีเทวดานำพญา ซึ่งปลิวละเอียดอ่อนมากจุ่มลงไปแล้วสลัดน้ำออกไป น้ำหมดเมื่อใดก็ถือเป็นกัปกหนึ่ง เพราะฉะนั้นแล้วความรู้หรือ “โพธิ” ที่ตรัสรู้นี้ก็ตองยิ่งใหญ่ ความกรุณาที่ต้องยิ่งใหญ่ การจะปลงใจว่าจะเป็นพระพุทธเจ้าแล้วตั้งปณิธาน ต้องตระหนักได้เลยว่าต้องใช้เวลาสั่งสมยาวนานมาก

เมื่อแรกเริ่มเดิมที ในมหายานสูตร เช่น สัทธรรมปุณฑริกสูตรกิติ ปรัชญา ปารมิตาสูตริกิติ ไม่มีคำว่ามหายาน มีคำว่า “ศราวกยาน” คือยานที่ทำให้เป็นพระสาวก หมายความว่าชียานนี้แล้ว หรือปฏิบัติตามนี้แล้วไปสุดทางที่การเป็นพระสาวก “ปัจเจกพุทธยาน” ยานที่ทำให้เป็นพระปัจเจกพุทธ คือชียานนี้แล้วบรรลุถึงความเป็นพระปัจเจกพุทธ และยานอีกอันหนึ่งยานที่สามนำไปสู่ความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หากถามว่าความรู้ของบุคคลทั้ง ๓ ประเภทนี้แตกต่างกันอย่างไร ก็อาจเปรียบได้กับการข้ามแม่น้ำอีกเช่นกัน พระสาวกเปรียบเสมือนกระต่ายข้ามแม่น้ำ วายไปได้ก็จริง ไปถึงอีกฝั่งหนึ่งก็จริง แต่ความรู้ที่น้อยเพราะกระต่ายข้าม ขาเรียๆ อยู่เพียงผิวน้ำ พระปัจเจกพุทธเปรียบเสมือนม้าว่ายน้ำ ขาก็ตะกุกไปพอจะตะข้างล่างบ้างข้างบนบ้าง คือรู้อาจจะพอทั่วๆ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเปรียบเสมือนช้างข้ามแม่น้ำ เดินข้ามไปเท่าที่ยังพังกันแม่น้ำกวาดไปเลยทีเดียว เพราะฉะนั้นความคิดเรื่องความรู้ หรือ “โพธิ์” ของพระพุทธรูปนั้นเปลี่ยนแปลงไปมาก และเมื่อความคิดนี้พัฒนาไปแล้ว ก็เกิดความคิดว่าจะต้องมี career path หรืออาชีพมรรคเสียใหม่อย่างที่กล่าว ไม่ได้มีเพียง ศีล สมาธิ ปัญญา แต่เพิ่มเป็นทาน ศีล ขันติ วิริยะ ธยานะ และปรัชญา

หากพิจารณาประวัติพระพุทธรูป ไม่ว่าจะมีลักษณะเป็นชีวประวัติหรือประวัติบุคคลศักดิ์สิทธิ์ก็ตาม จะเห็นได้ว่าเป็นการเล่าย้อนกลับไปเรื่อยๆ ตามมรรคา การบำเพ็ญบารมีที่ยาวนาน เพราะฉะนั้นจึงมีขาดกเกิดขึ้นมาก มีเรื่องราวและมีแนวคิดต่างๆ มาประกอบเสริมเข้าไปอีก ซึ่งอยู่นอกเหนือจากพระชาติที่เป็นพระพุทธรูปย้อนเลยกลับไปมาก เหตุว่าเรื่องราวที่จะเล่าไปในอนาคตนั้นไม่มีแล้ว ตัดกรรมสงสารไม่เกิดอีก เพราะฉะนั้นจึงต่อย้อนไปในอดีต จะมีต่อไปข้างอนาคต ก็พอมีอยู่บ้างแต่น้อยกว่ามาก กระทั่งในที่สุดแล้วก็เกิดความคิดที่ว่า ที่จริงแล้วพระพุทธรูปเจ้าตรัสรู้และดำรงอยู่ตลอดชั่วกาลจะอันหาจุดเริ่มต้นไม่ได้ เพราะปัญญาตรัสรู้ที่ครอบคลุมนทุกสิ่งทุกอย่าง หาไม่แล้วคนจะตรัสรู้ได้อย่างไร ปัญญาตรัสรู้ที่ดำรงอยู่ชั่วกาลและครอบคลุมนทุกสิ่งทุกอย่างนี้ก็คือ “ธรรมกาย” ซึ่งไม่ใช่ธรรมกายดังที่เราเห็นในสังคมไทยทุกวันนี้ พระพุทธรูปเจ้าที่มีลักษณะเป็นมนุษย์เป็น

เพียงภาพปรากฏของปัญญาตรัสรู้ที่ดำรงอยู่แล้ว ลักษณะคล้ายกับการฉายสไลด์มาในโลกนี้ เรียกว่า นิรมานกาย อุบัติมาเพื่อโปรดสัตว์โลก และเมื่อเวลาที่ทำสมาธิ ผู้ทำสมาธิก็จะเป็นสัมโมกคกาย คือมีพุทธะอีกลักษณะหนึ่งซึ่งเห็นเป็นกายอันวิจิตรในสมาธิ อยู่ในฉานสมาบัติ ลักษณะของพระพุทธรูปเจ้าที่เป็นธรรมกาย นิรมานกาย และสัมโมกคกายนี้เองที่เรียกว่า ตรีกาย ซึ่งภายหลังได้พัฒนาจนเกิดแนวคิดจตุรกายด้วย ซึ่งคงจะไม่กล่าวต่อไปในที่นี้เพราะเป็นเรื่องซับซ้อนมาก

จากแนวคิดเรื่องตรีกายนี้เอง ทำให้ลักษณะของพระโพธิสัตว์ต่างไปด้วยกัน กล่าวคือ เมื่อพระพุทธรูปเจ้านิพพานเสียแล้ว ไม่ข้องเกี่ยวกับสังสารวัฏอีกต่อไป พระโพธิสัตว์จึงกลายเป็นผู้มีหน้าที่แทน คล้ายเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างๆ ของพระพุทธเจ้าองค์ต่างๆ พระโพธิสัตว์ชนิดนี้เรียกว่า “พระโพธิสัตว์มหาสัตว์” ต้องบำเพ็ญบารมี หรือสันทกุตเรียกว่า ปารมิตา บำเพ็ญจนบรรลุถึงขั้นที่จะช่วยเหลือผู้อื่นได้ ไม่ว่าจะช่วยทางสติปัญญาหรือช่วยบรรเทาความทุกข์เดือดร้อนต่างๆ

นอกจากนี้ เมื่อความคิดเรื่องพระพุทธรูปเจ้าหรือพระโพธิสัตว์วิวัฒนาการไปแล้ว ก็เกิดพระพุทธรูปเจ้าและพระโพธิสัตว์พระนามต่างๆ มากมาย เช่นในพระสัทธรรมปุณฑริกสูตร อันเป็นพระสูตรเก่าแก่สำคัญของมหายาน ปรากฏพระนามพระพุทธรูปเจ้าที่มาชุมนุมกันเป็นจำนวนมาก ซึ่งสังเกตเห็นได้ชัดเจนว่าเป็นพระนามที่แสดงคุณลักษณะต่างๆ ของพระพุทธรูปเจ้า คุณลักษณะเหล่านี้ในพระสูตรก็ได้แยกเป็นพระพุทธรูปเจ้าเป็นพระองค์ๆ ไป หรือมีเดะนั้นก็เป็นชื่อสมาธิแบบต่างๆ ก็มาก พระนามของพระโพธิสัตว์ก็เป็นลักษณะอย่างนี้เช่นเดียวกัน เรียกได้ว่ามีมากจนแข่งกับนามของพระอรหันต์เลยทีเดียว

พระโพธิสัตว์ที่เรารู้จักกันมากที่สุดว่าจะมาตรัสเป็นพระพุทธรูปเจ้าต่อไปมีพระนามว่า เมตไตรย มาจากคำว่า “มิตระ” ก็คือเป็นมิตร หรือเป็นเพื่อน ที่จริงแล้ว คำว่าเป็นเพื่อน ภาษาบาลีสันสกฤตแปลว่าผู้ที่วัตรเสมอกัน หรือคำว่า “สหาย” แปลว่าไปด้วยกัน ถ้าไปด้วยกันไม่ได้ก็เป็นสหายไม่ได้ “มิตระ” คือผู้ที่เสมอกันที่ไปด้วยกัน เมื่อค้นศัพท์ “มิตระ” สระอิกก็เป็นสระเอ เป็น “เมตไตรย” ถ้าสระอิกผันเป็นสระโ

ก็เป็น “ไมเตรย” เพราะฉะนั้นพระนามของพระพุทธเจ้าพระองค์นี้ก็คือบุคลาธิษฐาน
ของความเป็นมิตร ความเป็นเพื่อนกันไปด้วยกันนั่นเอง

พระเมตไตรย

ทีนี้เมื่อมาถึงพระโพธิสัตว์ ๒ พระองค์คือ พระมัญชุศรีและพระอวโลกิเตศวร
พระมัญชุศรีเป็นบุคลาธิษฐานของปัญญา พระอวโลกิเตศวรก็เป็นบุคลาธิษฐานของ
ความกรุณา ความจริงในปารมิตา ๖ ไม่มีกรุณาปารมิตา มีการเติมเข้ามาภายหลัง

สิ่งที่สำคัญที่สุดที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์มหายานยุคแรกเริ่มก็คือพระมัญชุศรี เพราะปัญญาหรือปรัชญาเป็นเรื่องสำคัญ คำว่าปัญญาหรือปรัชญาในส่วนต่างๆ พัฒนาไปในทางปรัชญาในความหมายว่า philosophy อย่างมาก ความจริงแล้วก็ไม่ใช่ว่าไม่มีในคัมภีร์เดิม ในคัมภีร์เดิมมีคำว่า “วิโมกข์” แปลว่า หลุดพ้น เวลาที่พิจารณาอะไรแล้วเห็นว่าเป็นเพียงสิ่งที่ประกอบกันขึ้นมา ก็จะเกิด “นิพพิทา” คือ ความเบื่อ หรือความหน่าย เมื่อพิจารณาเรื่อยๆ แล้วก็เกิดความเบื่อหรือความหน่าย แล้วก็เริ่มวาง เมื่อวางแล้วก็ปล่อยในที่สุด นี่คือนิโมกข์ ปัญญาตรัสรู้ ก็คือความหลุดพ้นนั่นเอง วิธีการที่จะวิโมกข์มีได้หลายแบบ คือถ้าพิจารณาว่าสิ่งต่างๆ เป็นศูนยตะ ไม่มีอะไรเป็นแก่นสาร เป็นศูนยตา เห็นความเป็นอนัตตาในสิ่งต่างๆ ก็หลุดพ้นด้วยการเห็นว่าสูญ ไม่มีอะไรที่จะไปยึดไว้ได้ หรือหากพิจารณาดูไปแล้ว เห็นว่าไม่มีสิ่งใดเป็นที่เจริญตาเจริญใจได้เลย ก็คือพิจารณาเรื่องความทุกข์ เกิดวิโมกข์เพราะเห็นความทุกข์ เห็นแล้วก็เลิก ปล่อยวางเสีย ถ้ายังยึดไว้อยู่ก็เรียกว่า “อุปาทาน” เมื่อยึดแล้วก็จะเกิดกลายเป็นอะไรต่างๆ คือเกิด “ภพ” คือมี coming คำว่าภพ ที่จริงแปลว่า การที่กำลังจะ transit คือกลายจากอย่างหนึ่งเป็นอีกอย่างหนึ่ง ครั้นเมื่อเกิดเต็มตัวเป็นคนใหม่ เราเป็นคนใหม่ทุกครั้งๆ เช่น คนที่ไม่เคยดื่มเหล้าแล้วมาดื่มเหล้า และจากนั้นก็ดื่มเหล้าอีกเป็นหนที่ ๒ ถามว่าเป็นคนเดียวกันหรือไม่ ตอบได้ว่าเป็นคนละคน เพราะสัญญาเปลี่ยนไป การรับรู้เรื่องเหล้าเปลี่ยนไปหมด เพราะฉะนั้นจึงเป็นอีกคนหนึ่ง เมื่อเกิดภพแล้วก็เกิด “ชาติ” เกิดชาติเมื่อใด ชรา มรณะ ก็เกิดตามนี้คือวงจรปฏิจสมุปบาท

เรื่องศูนยตานั้น ทางมหายานเน้นมากและกล่าวอยู่ตลอดเวลา ศูนยตาไม่ได้หมายความว่าเลขศูนย ความหมายแต่ดั้งเดิมนั้นคือ ไม่มีแก่นสารหรือไม่มีสภาวะของตนเอง ดำรงอยู่ด้วยตนเองไม่ได้ ยกตัวอย่างเช่น ในแต่เดิม คนๆ หนึ่งไม่สามารถจะเกิดขึ้นหรืออยู่ได้ด้วยตนเอง มีสิ่งต่างๆ ประกอบกันขึ้นมาเป็นคนหรือไม่เช่นนั้นก็ดังเช่นรถยนต์ ต้องมีเหล็ก มีเบาะ มีกระจก ต้องมีคนประกอบขึ้น ต้องมีโรงงาน และอะไรต่างๆ นี่คือเหตุปัจจัยที่มาประชุมกัน หากถามว่าแล้วจริงจริงๆ

อยู่ตรงไหน มีหรือไม่ ก็จะไม่เห็นว่าไม่มีสิ่งที่เรียกว่ารถได้จริงๆ แต่เมื่อเหตุปัจจัยประชุมกันมาเมื่อใดก็มีรถ ถ้าถามว่ารถอยู่ตรงไหน พระพุทธเจ้าก็จะทรงตอบว่าไม่มี ลักษณะอย่างนี้เรียกว่า “บุคคลศูนย์ตา” คือไม่มีอะไรอยู่ที่ตรงนั้นที่เป็นเจ้าของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง

ทีนี้ในทางมหายาน ความคิดก็พัฒนาไปอีก เกิดการถกเถียงกันขึ้น คือเมื่อกกล่าวเสียแล้วว่าสิ่งต่างๆ ไม่ได้มีอยู่ แต่ก็มีทฤษฎีเรื่องกรรม กรรมคืออะไร กรรมคือการกระทำ ภาษาอังกฤษคือ to make ไม่ใช่ to do คือเมื่อเวลาที่สิ่งต่างๆ ประกอบเข้ามาแล้วบัญชาให้จิตเราเป็นอะไรสักอย่างหนึ่ง คือต้องหาทางออก อาจแสดงออกเป็นความคิด ก็เป็นมโนกรรม หรือแสดงออกทางกาย เช่นเมื่อมีผู้ถามว่าเรา เราทำร้ายตอบ ก็เป็นกายกรรม หากเขาถามว่าเรา เราทำว่าเขาตอบ ก็เป็นวจีกรรม สิ่งเหล่านี้คือกรรมหรือการกระทำ ซึ่งพระพุทธเจ้าแสดงว่ามีผลหรือวิบากจริงๆ แล้ววิบากเกิดขณะนั้นเลยทีเดียว เมื่อทำร้ายผู้อื่น จิตก็ตกลงแล้ว และยังส่งผลสืบเนื่องต่อไปอีก เพราะว่า impression ที่เกิดขึ้นในจิตเรานั้นมาก ในกรณีนี้สมมติว่ามีขี้กีด เราตบขี้ วิบากไม่แรง หากเดินไปขี้ งามนอกเห็นสุนัข บีบคอสุนัขตายไปเลย วิบากแรงกว่า เพราะต้องใช้จิตที่ประกอบด้วยสังขารที่แรงกว่ามาก หากฆ่าคน วิบากก็ยิ่งแรงหนักขึ้นอีก ในทำนองเดียวกัน มีเงินมาก ให้ทานบาทหนึ่ง ขณะที่ยังมีคนหนึ่งมีอยู่ ๕๐ สตางค์เพิ่งหามาได้ ข้าวก็หิว แต่เห็นอีกคนหิวกว่า ก็ควัก ๕๐ สตางค์นั้นให้ไป คนหลังนั้นยอมขึ้นสวรรค์นานกว่า เช่นเดียวกับคนที่ฆ่าคนก็ต้องตกนรกนานกว่า แต่ส่วนมากแล้ว คนทั่วไปมักไปเป็นเปรต เพราะจิตใจลังเล เช่นอยากจะทำบุญหน้าคนนั้นคนนี้ แต่ไม่ได้ทำ หรือว่าอยากจะทำบุญ ควักอยู่นั้นแล้วควักไม่ออก คือจิตปรารถนาจะทำบุญแต่ควักไม่ออก หรือบางทีควักออกแล้วนำไปด้วย ก็ไปเป็นเปรตชนิดหนึ่ง กายอาจจะงงดงตามแต่ปากมีหนอน มีตัวอย่างเรื่องราวอยู่ในคัมภีร์เปตวัตถุ

คำว่า “ศูนย์” ที่ว่านั้น หมายถึง ศูนย์จากสภาวะ แต่แรกทีกล่าวถึงความกรุณาที่ดี ปัญญาที่ดี ล้วนแต่เป็น “ธรรมะ” คำว่า “ธรรมะ” ในที่นี้ไม่ได้หมายความว่าเฉพาะแต่สิ่งที่ดีๆ แต่หมายถึงสิ่งทุกอย่างทุกอย่างที่เกิดในโลกนี้ ทั้งสิ่งที่

ประกอบกันและไม่ประกอบกัน คำสอนเรื่องศูนยตาของมหายานกล่าวไปถึงขั้นว่า ทุกสิ่งเหล่านี้ไม่ได้มีสถานะอะไรทั้งสิ้น ยกตัวอย่างเช่น สมมติว่าเรารู้สึกร้อน หากว่า “ความร้อน” นี้เป็นสิ่งที่จริง แปรไม่ได้ ก็จะไม่มีความเย็น ในทำนองเดียวกันกับวิบาก หากถามว่าบุคคลหนึ่งกระทำการกรรม แล้วบุคคลนั้นก็เปลี่ยนไปเรื่อยๆ ผู้ที่รับวิบากก็ย่อมจะเป็นคนละคนใช่หรือไม่ ปัญหานี้จะตอบอย่างไร สมมติว่า “ฉัน” ไปตีอีกคนหนึ่ง “ฉัน” ก็มีส่วนร่วมในวงจรกรรมไปแล้ว แต่ที่นี้ “ฉัน” ก็เปลี่ยนไปแล้วด้วย จาก A เป็น B จาก B เป็น C จาก C เป็น D แล้วถึงเวลานั้น กรรมหรือวิบากแสดงผลขึ้นมาแล้วใครจะเป็นผู้รับวิบากนั้น คำตอบคือเป็นคนละคนก็ไม่มีปัญหาอะไร เพราะฉะนั้นวิธีการตอบปัญหาของพุทธศาสนาแขนงหนึ่งจึงกล่าวว่า ธรรมะทั้งหลาย มีอยู่ในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต พวกนี้ถือว่าธรรมะคือปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น และเป็นจริงในสามกาล อยู่ที่ว่าจะแสดงบทบาทหน้าที่อย่างไร

ที่นี้ก็มีนักปราชญ์พระพุทธศาสนาท่านหนึ่ง คือท่านนาคคารุณ กล่าวโต้แย้ง ซึ่งอันที่จริงสิ่งที่ท่านนาคคารุณกล่าวอาจจะมามาก่อนแล้ว เพราะปรากฏอยู่ในปรัชญา แสดงความคิดว่าไม่เห็นด้วย โดยกล่าวว่าถ้ากระนั้นแล้วก็ไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลง เท่ากับกลับไปหาของเดิม เพราะว่าพระพุทธเจ้าตรัสว่าเหตุที่ไม่ยอมรับว่ามีอาตมันหรือปรมาตมัน เพราะว่าหากว่ามีสิ่งที่ดำรงอยู่เป็นนิจ มีความสุขอยู่เสมอ ก็ไม่ต้องทำอะไร ไม่ต้องมีอาชีวะมรรค ไม่ต้องมีการบำเพ็ญเลย เพราะเป็นอย่างนั้นอยู่แล้ว ตีอยู่แล้ว ไม่ต้องทำอะไร ท่านนาคคารุณจึงกล่าวว่าไม่ใช่ แม้แต่สิ่งต่างๆ เหล่านี้ก็ไม่ใช่ ความร้อนอยู่ได้ด้วยความร้อนเองไม่ได้ ถ้าไม่รู้จักความเย็นก็ไม่รู้จักความร้อน ในทำนองเดียวกัน หากความดีเป็นแท่งก้อนอะไรสักอย่างหนึ่งแล้ว ก็ไม่กลายเป็นแล้ว ถ้าคนที่ชั่วก็จะชั่วตลอดไป จะไปเปลี่ยนได้อย่างไร เพราะฉะนั้นความดีกับความชั่วอาศัยกัน ไม่สามารถที่จะเกิดเพียงอันใดอันหนึ่งเท่านั้น หากมองในฐานะนี้ก็จะเห็นว่าในบางส่วนหนึ่ง ปัญญาความรู้ก็ดี หรือความกรุณาที่ดี ล้วนต้องอิงอาศัยกันหมด เพราะฉะนั้นในที่สุดจึงกล่าวว่า นิพพานกับสังสารวัฏเป็นอันเดียวกัน ถ้าแยกจากกัน เมื่อใดจะไปประสมกันได้อย่างไร ทั้งหมดต้องมีสถานะเป็นศูนยเหมือนกัน อิงอาศัย

ซึ่งกันและกัน เมื่อเวลาที่เห็นแล้วไม่ต้องไปกล่าวถึงเพราะเกินกว่านิพพานขึ้นไปอีก เราอาจจะกล่าวถึงนิพพาน แต่จะแสดงคุณสมบัติของนิพพานอย่างไร เราไม่อาจอธิบายนิพพานตรงๆ ได้ อาจจะพอบรรยายเปรียบเทียบเป็นอุปมาอุปไมยต่างๆ แต่ในที่สุดก็ยังมีข้อจำกัดอยู่ดี เพราะฉะนั้นจะเห็นว่าคัมภีร์รุ่นแรกๆ ในทางมหายาน จะมีคำกล่าวที่ฟังแปลกๆ อยู่มาก มีลักษณะเป็น paradox อยู่มาก คือเป็นคำกล่าวที่ฟังขัดแย้งกันแต่ที่จริงแล้วไม่ขัดแย้งกัน หรือกล่าวแล้วขัดแย้งกันเพื่อจะสื่อว่าที่จริงแล้วเหมือนกัน ไม่ขัดกัน ความคิดหนึ่งในนี้เรียกว่า ธรรมศูนยตา

ลักษณะที่ว่าเป็น paradox เห็นชัดเจนคือเมื่อพระโพธิสัตว์ตั้งจิต ที่เรียกว่า โพธิจิตดูบุบาท คือตั้งจิตจะเป็นพระพุทธเจ้าก็จะอธิษฐานว่า สัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ ที่มีกำเนิดต่างๆ กัน ทั้งที่เกิดจากไข่ เกิดจากน้ำโคลนตม เกิดขึ้นเองหรือเกิดจากพ่อแม่ หรือเกิดจากอะไรก็ตาม ทั้งมีรูปและไม่มีรูป ทั้งมีสัญญาและไม่มีสัญญา หรือจะว่ามีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ที่เรียกว่า เนวสัญญานาสัญญา สรรพสัตว์ทั้งหมดทั้งหลายในโลกเหล่านี้ ข้าพเจ้าจะนำพาไปสู่พระนิพพานให้ได้ทั้งสิ้น จะเห็นว่าเป็นการตั้งความปรารถนาที่ยิ่งใหญ่มาก ขณะเดียวกัน ในประโยคต่อมา คัมภีร์กลับกล่าวว่า แต่หากพระโพธิสัตว์มีสัญญาหมายรู่ว่านี่เป็นสิ่ง เป็นสัตว์คือ being พระโพธิสัตว์นั้นไม่เชื่อว่าเป็นพระโพธิสัตว์ นี่เองคือลักษณะที่เป็น paradox คือไม่รู้ว่าจะแสดงว่าอย่างไรที่จริงแล้วทั้งกรุณาและปัญญาจะต้องอยู่ด้วยกัน “ความกรุณา” นี้หมายถึงความปรารถนาแรงกล้าที่จะพาผู้อื่นสู่พระนิพพาน เป็นความกรุณาที่สูงส่งกระทั่งว่าพ้นไปจากตนเอง กับ “ปัญญา” ที่เห็นแจ้งว่าสรรพสิ่งทั้งหลายไม่มีสภาวะอะไรที่ยึดถือได้ เพราะฉะนั้นเมื่อถามว่าแล้วพระโพธิสัตว์พาอะไรไป ก็ต้องตอบว่าไม่ได้พาอะไรไป ถ้ายังมีความคิดว่าพาอะไรไปก็แสดงว่ายังไม่หลุดพ้นทางปัญญา

ด้วยเหตุความคิดเช่นนี้ พระโพธิสัตว์ในมหายานจะมีลักษณะเหมือนกับเหยียบอยู่สองข้างตลอดเวลา ในคัมภีร์รุ่นแรกๆ จะเห็นว่าปัญญากับกรุณาเสมอๆ กัน หรือว่าปัญญาหรือปรัชญายังเป็นใหญ่ เพราะฉะนั้นพระมัญชุศรีก็จะเป็นใหญ่ เป็นที่

นิยมนับถือมาก มีรูปเคารพทั่วไป และแสดงคุณสมบัติออกมาในลักษณะของ
ประติมานวิทยา คือถือพระขรรค์ฟาดฟันสิ่งที่เป็นความมืดหรือวิชา ขณะเดียวกัน
พระอวโลกิเตศวรก็สำคัญไม่น้อยไปกว่ากัน พระอวโลกิเตศวรเองเป็นบุคลาธิษฐาน
ความกรุณาที่จริง แต่เมื่อจะสอนให้เข้าถึงความกรุนาก็ต้องสอนให้เข้าถึงศูนยตา
เช่นกัน

พระมัญชุศรี

เมื่อกล่าวถึงพระนามของพระมัญชุศรีและพระอวโลกิเตศวรทั้งสององค์นี้ จะเห็นว่าเกี่ยวเนื่องกับเรื่อง “เสียง” อยู่มาก เช่น พระมัญชุศรี “มัญชู” แปลว่า อ่อนหวาน มี “ศรี” หรือ “สิริ” ที่เย็น เห็นแล้วเย็น สื่อถึงปัญญาที่เป็นความสงบเย็น หากไม่สงบเย็นไม่เรียกว่าปัญญา ใครที่มีปัญญาแล้วทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนไม่เรียกว่า มีปัญญา ใช้การไม่ได้ ปัญญาเป็นสิ่งที่เย็นและสวยงาม เพราะฉะนั้นจึงมีนามว่า “มัญชุศรี” เมื่อจะกล่าวอะไรออกมาจากตัวปรัชญาหรือปัญญา ก็ต้องเป็นคำพูดที่ อ่อนหวานและสวยงาม จึงได้นามว่า “มัญชูโฆษ” คำว่า “โฆษะ” แปลว่า เสียง บ้างก็เรียกว่าผู้เป็นใหญ่แห่งเสียง ซึ่งทำให้นึกกลับไปถึงบทบาทของพระพรหมใน พุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพระสูตร เช่น มาอาราธนาให้แสดงธรรมหรือ ถามปัญหา เป็นผู้ที่ทูลถามปัญหาดีๆ เช่น สันถัมภมารพทม ซึ่งในพระสูตรจะมี บทบาททูลถามปัญหาต่างๆ ซึ่งมีประเด็นมากกว่าใครๆ แล้วพระพุทเจ้าก็จะทรงเฉลย จากนั้นก็จะทูลซักถามต่อประเด็นนั้นประเด็นนี้ ลักษณะอย่างนี้เป็นลักษณะของ ปัญญาหรือลักษณะที่ทำให้เกิดปัญญา คือเป็นผู้ที่รู้จักถาม เช่นเดียวกับวิทยานิพนธ์ ทั้งหลาย จะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อตั้งคำถามให้ถูกต้อง เป็นลักษณะที่เป็นไปตามธรรมดา คือจะต้องเรียนและรู้จักตั้งคำถามให้เป็น พระมัญชุศรีเป็นตัวอย่างสำคัญของผู้เห็น และตั้งคำถามเป็น อีกประการคือเป็นเพื่อนผู้เตือนสติปัญญา จงคนทั้งหลายไปหา สิ่งที่มีสติ ผู้ปรารถนาจะดำเนินเดินทางไปหาความจริง ก็จะถือเอาพระมัญชุศรีเป็น ดั่งเพื่อน เพราะพระมัญชุศรีจะเป็นผู้ชี้แนะว่าควรจะทำอย่างไรในมรรคาที่จะไปสู่ สิ่งที่เป็นสิ่งสูงสุดคือปัญญา นอกจากนี้แล้ว พระมัญชุศรียังมีหน้าที่อื่นๆ อีกมาก แต่หน้าที่สองประการดังที่กล่าวมานี้ถือเป็นอย่างสำคัญ นั่นคือ เป็นลักษณะของปัญญา และเป็นลักษณะของการไต่ถามและการเรียนรู้ เพราะในคัมภีร์ที่กล่าวถึงพระมัญชุศรี จะแสดงประวัติที่ทำให้เห็นลักษณะของการแสวงหาความรู้และวิธีการที่ถูกต้องที่จะ ไปแสวงหาความรู้อยู่ตลอดเวลา

ต่อไปจะได้กล่าวถึงพระอวโลกิเตศวร พระอวโลกิเตศวรนั้นมีผู้นับถือรัก ครัทธาเป็นอันมาก มีรูปเคารพในลักษณะต่างๆ มากมาย ที่จริงแล้วในคัมภีร์ชั้นเก่า

คือพระสังฆธรรมปุนตริกสูตร ไม่มีชื่อพระอวโลกิเตศวรในรายชื่อพระโพธิสัตว์ ตอนเริ่มต้นสูตร ซึ่งนับว่าแปลก แต่มีองค์หนึ่งชื่อมหาจันทรिकाกรุณา ซึ่งอาจจะกล่าวว่านั้นคือพระอวโลกิเตศวรก็อาจเป็นไปได้ คำว่า “อวโลกิเตศวร” นั้นแปลไม่มีใครได้ “อวโลกิต” เป็น past participle ตัว ต. ตัวนั้นเท่ากับ ed ในภาษาอังกฤษ รูปที่เป็น ed ลงกับสกรรมาธาตุ (transitive) ก็เป็นกรรมาจาก (passive) โดยอัตโนมัติ เช่น คำว่า taken เห็นก็ทราบทันทีว่าไม่ได้นำไปเอง มีผู้อื่นมานำเอาไป เพราะฉะนั้น เมื่อลงธาตุ “โลกะ” เป็น “โลกิต” แปลว่า มอง หรือจะแปลว่าแสงสว่างก็ได้ เพราะ “อาโลก” แปลว่า แสงสว่าง คำเดียวกับ “รุจ” “โรจน” หรือ “luke” ในภาษาละติน เป็นคำเดียวกันทั้งหมด ทั้งยังใช้ตัว ล. เช่นเดียวกันด้วย ในภาษาบาลีสันสกฤต ตัว ร. กับ ล. อาจสลับกันไปมาได้ เพราะบางถิ่นพูด ร. ไม่ได้ บางถิ่นพูด ล. ไม่ได้ จึงมี ทั้ง “เรขา-เลขา” “โรหิต-โลหิต” “อาโลจิต-อาโรจิต” ถ้าเป็น “อาโรจิต” ส่วนมากใช้ในความหมายว่ามาแจ้ง ก็คือแจ้งความบอก “โลก” ตรงนี้แปลว่ามอง เพราะฉะนั้น เมื่อลง ต. ก็กลายเป็นสิ่งที่ถูกมอง “อิศวร” ผู้เป็นใหญ่ แปลรวมแล้ว “อวโลกิเตศวร” ก็อาจแปลได้ว่าผู้เป็นใหญ่ที่เป็นใหญ่เหนือสิ่งที่ถูกมอง กล่าวโดยง่ายคือท่านมา มองเรา คอยมาดูแลเอาใจใส่ แต่ว่าเมื่อครั้งที่แปลเป็นภาษาจีนรุ่นแรกเลยเข้าใจว่า ใช้ “อวโลกิตสวร” คือ ส. เสือ “สวร” ในที่นี้ก็คือคำว่าสระ แปลว่า เสียง ซึ่งก็แปลความหมายยากอยู่นั่นเอง “อวโลกิต-สวร” ในที่นี้ก็ต้องแปลว่าผู้ที่ได้ยินเสียงของคนที่ถูกมอง ดีความก็คือมนุษย์ทั้งหลาย บรรดาที่กำลังตกทุกข์ได้ยากอยู่ ในภาษาจีน จึงแปลเป็นคำว่า “กวนอิน” หรือ “กวนอิม” (觀音) คำว่า “กวน” แปลว่า มอง คำว่า “อิน” หรือ “อิม” แปลว่า เสียง หรือที่แปลเต็มที่ว่า “กวนชื่ออิน” (觀世音) คำว่า “ชื่อ” คือโลกมนุษย์หรือโลกทั้งหลาย “กวนชื่ออิน” จึงแปลว่ามองเสียงของโลกหรือมองโลกที่มีเสียง ได้ทั้งสิ้น ภาษาจีนคล้ายกับภาษาไทยอยู่ แต่ในภาษาสันสกฤต ก็ต้องแปลตีความว่า ได้ยินเสียงของคนที่กำลังรำร่าอยู่

ในพระสังฆธรรมปุนตริกสูตร แม้พระนามอวโลกิเตศวรจะไม่ปรากฏใน รายพระนามพระโพธิสัตว์ในส่วนต้นก็จริง แต่ก็มิบทหนึ่งว่าด้วยพระอวโลกิเตศวร

ช่วยคนทั้งหลายสารพัด เพราะฉะนั้นรูปเคารพที่เป็นปางพันกรพันเนตร ก็คือไว้ส่องตรวจดูความทุกข์ของสัตว์โลก เช่นเดียวกับเรดาร์ และเป็นเรดาร์ที่ละเอียดมาก เพราะฉะนั้นใครๆ จึงพากันนับถือพระอวโลกิเตศวร เมื่อผ่านไปๆ หนักเข้า ปณิธานที่ว่าจะนำพาสัตว์ไปสู่นิพพานนั้นกลับได้รับความนิยมนหรือสำคัญขึ้นมาจนกระทั่งกลายเป็นว่ากลบสว่นปรัชญาไปเลยทีเดียว เพราะว่าผู้คนนับถืออวโลกิเตศวร เพราะเห็นว่ายากกว่า อ่อนวอนขอให้พระอวโลกิเตศวรช่วยก็ย่อมจะง่ายกว่าต้องเพียรปฏิบัติตั้งเริ่มต้นรักษาศีล ให้ทาน ต้องมานะอดทน ต้องเผาผลาญกิเลส ต้องมีวิริยะอย่างแรงกล้า จึงจะไปถึงปรัชญา บุษบาพระอวโลกิเตศวรว่ายากกว่า คือเพ่งดูท่านไป เกิดความกรุณาขึ้นในตัวเองใจ จนหลุดออกจากความเป็นตัวเป็นตน

พระอวโลกิเตศวรพันเนตรพันกร

ความกรุณานั้นมีหลายแบบ สิ่งที่จะนำจิตที่ไปวางหรือจับขึ้นมาเพื่อจะกรุณา มีหลายระดับ หากยังติดอยู่ในวัตถุหรือสัตว์ทั้งหลาย ก็เรียกว่า “สัตว์วรมณกรุณา”

หมายความว่ากรุณาที่เกาะเกี่ยวอยู่กับสิ่ง กับ being หรือสัตว์ะ ยังมีความผูกพัน ยังเห็น ยังสงสาร ยังต้องมีความกรุณาส่วนนั้นอยู่ กรุณาอย่างที่สอง เรียกว่า “ธรรมารมณ์กรุณา” คือความกรุณาที่มีพิจารณา “ธรรมะ” หรือปรากฏการณ์ทั้งหลายเป็นอารมณ์ ก็จะทำให้ไม่ได้มีแก่นสารอะไร นับเป็นการบรรลุอันหนึ่ง นอกจากนี้ ก็มีความกรุณาอีกอย่างหนึ่งเรียกว่า “อนารมณ์กรุณา” หมายความว่ากรุณาที่ไม่เกาะเกี่ยวอะไรเลย เป็นความกรุณาเกิดขึ้นมาแท้ๆ ซึ่งแผ่ไปไม่รู้จบ เหมือนกับแสงสว่างที่แผ่ออกไปไม่สิ้นสุด เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าที่เป็นหลักของความกรุณา ซึ่งพระอวโลกิเตศวรเป็นเสนาบดีจึงทรงพระนามว่า “อมิตาภะ” สว่างกระจายออกไปไม่มีที่สิ้นสุด ซึ่งที่จริงแล้ว ความคิดเรื่องพระพุทธเจ้าอมิตาภะ ก็ไม่ใช่ว่าไม่มีรากมาแต่เดิม โดยดั้งเดิมมีสมาธิอย่างหนึ่งเรียกว่า “อัปปมาณา” หมายความว่าวัดไม่ได้ ก็คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา วิธีการคล้ายคลึงกันคือ เมตตาตนเองก่อน ต้องรู้ว่าตนเองต้องมีศีล ต้องรักษาธรรมะ ต้องกรุณาตนเองอย่าเป็นคนชั่ว ต้องยินดีกับคนอื่น ต้องมีอุเบกขาได้ ต้องรู้ว่าคนอื่นเขาคิดได้ อย่านำมาเป็นอารมณ์ ซึ่งเวลาเป็นครูบางครั้งก็อาจจะอดไม่ได้ รู้สึกว่าไม่น่าคิด แต่ที่จริงแล้วอุเบกขานี้คือต้องยอมรับได้ว่า คนดีก็ได้ ชั่วก็ได้ ถ้าปฏิบัติไม่ได้ถึงอุเบกขาแล้วก็ไม่สามารถที่จะแผ่สิ่งที่เป็นสามข้อข้างต้นออกไปได้ เมตตาที่ไม่มีอุเบกขาก็เป็นเมตตาที่ด้วน กรุณาที่ไม่มีอุเบกขาก็เป็นกรุณาที่ด้วน มุทิตาที่ไม่มีอุเบกขาก็เป็นมุทิตาที่ด้วน นี้เองที่อาจจะเทียบได้ว่าเป็น อนารมณ์กรุณา เป็นความกรุณาที่พ้นออกไป เป็นพลังของความกรุณาที่บริสุทธิ์แท้จริง ซึ่งโดยบุคลาธิษฐานก็คือ พระอวโลกิเตศวรนั่นเอง

เพราะฉะนั้นแล้วในที่สุดก็จะเห็นได้ว่า แต่ดั้งเดิมนั้นปัญญาเป็นใหญ่ แล้วเกิดความกรุณาขึ้นมาทีหลัง ต่อมาปัญญากับกรุณาขึ้นมาเสมอๆ กัน จนในที่สุดความกรุณาทวีความสำคัญมากขึ้น และสะท้อนออกมาจนกระทั่งพระอวโลกิเตศวรกลายเป็นสตรีไปเลยทีเดียว เพราะความเป็นบุรุษคู่ค้ำกับความกรุณา คล้ายกับความนิยมนับถือรูปแม่พระหรือพระนางมารีอาในศาสนาคริสต์คาทอลิก ที่อาจจะสื่อถึงความรักความเมตตากรุณาได้ชัดเจน

พระอวโลกิเตศวรสีพระกร

กล่าวโดยสรุป การที่จะได้เกิดเป็นมนุษย์นั้น ตามพระบาลีว่า “กัจฉ โฉ มนุสส ปฏิลำโก กัจฉ มจจัน ชีวิต” การมีชีวิตอยู่ก็เป็นไปได้ยากของสิ่งที่จะต้องตาย “มจจัน” เป็นสิ่งที่ต้องตาย “กัจฉ สทหมสสวน” การที่จะได้ยินพระสัทธรรมของพระพุทธเจ้า ก็เป็นไปได้ยาก “กัจฉ โฉ พุทธานมฺบุปโท” การที่จะเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้าก็ยาก เพราะฉะนั้น “ทุลลโก ปุริสาชโยญ” ผู้ที่เกิดมาแล้วรู้เหตุรู้ผลสมบูรณ อยู่ในโลกนี้ อย่างสมดุลกัฬายาก “ทุลลโก” คือไม่ได้ง่าย ๆ “น โส สพฺพตฺต ชยติ” ไม่ใช่เกิดในทุกที่

ไม่ใช่เกิดมาง่ายๆ ไม่ใช่เห็นทุกเมื่อเชิ้อวัน “ยตถ โส ขายตี อีโร” ที่ใดที่มีนักปราชญ์ คือผู้ที่เป็นผู้รู้เหตุรู้ผลเกิดขึ้นมา “ตํ กุลํ สุขเมตติ” ก็จะนำความสุขมาสู่หมู่ชนนั้น

ในเวลานี้พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงพระชนม์อยู่ เรามีพระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ก็มี รูปเคารพต่างๆ ซึ่งก็ไม่ได้มีชีวิต แต่ทว่าในที่ประชุมชนอันเป็นสโมสรสนนิบาตแห่งนี้ ก็ควรจะชื่นใจและมีปีติโสมนัส เพราะเรามีพระโพธิสัตว์ที่ทรงพระชนม์ประทับอยู่ในท่ามกลางพวกเรา นี้ พร้อมด้วยปัญญาและกรุณาอยู่ในพระองค์เดียวกัน และก็สมดุลง เพราะว่าจะเมื่อเวลาที่จะทรงทำอะไรก็สืบสวนสอบสวนหาความรู้ เป็นนักเรียนตัวจริง เมื่อเวลาที่จะนำไปใช้ก็มองอย่างทะลุปรุโปร่ง ฟังเสียงของทุกคน ไม่ใช่ฟังเฉพาะใคร คนใดคนหนึ่ง ทรงเป็นทั้งพระมัณูชุกรีและพระอวโลกิเตศวรพร้อมสรรพในพระองค์เดียว

ในเวลานี้ก็ใกล้มหาสมัญยมงคลโอกาสจะทรงเจริญพระชนมายุ ๕ รอบ ฉลองพระชนมายุ ๖๐ พรรษา สมัยโบราณเรียกว่า ๖๐ ทศ จึงขอเชิญท่านทั้งหลาย ได้ลุกยืนขึ้นกระทำวันทนกิจ เปล่งวาจาเป็นอาเศียรวาทิต ของทรงพระเจริญ

ทรงพระเจริญ ทรงพระเจริญ ทรงพระเจริญ

คำกราบบังคมทูลของอธิการบดี เมื่อเสร็จสิ้นการแสดงปาฐกถา

ขอพระราชทานกราบบังคมทูลทราบบฝ่าละอองพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระราชนุญาตกล่าวขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพนธ์ อัครวิรุฬห์การ ที่กรุณามาเป็นผู้แสดงปาฐกถาชุด "สิรินธร" ในวันนี้ คำบรรยายของท่านแสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดถึงความรอบรู้และเชี่ยวชาญเกี่ยวกับเรื่องของอารยธรรมพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนมหายาน

ในนามของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพนธ์ อัครวิรุฬห์การ ไว้ ณ ที่นี้ ลำดับต่อไปข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระราชนุญาตกราบบังคมทูลเชิญใต้ฝ่าละอองพระบาทเสด็จพระราชดำเนินไปยังห้อง ๑๐๕ อาคารมหาจุฬาลงกรณ์ เพื่อเสวยพระสุธารสที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยขอพระราชทานน้อมเกล้าฯน้อมกระหม่อมจัดถวายต่อไป

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม

ประกาศจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการบริหารกองทุนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
เฉลิมฉลองสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

อนุสนธิคำสั่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ ๓๑๘/๒๕๕๓ เรื่องแต่งตั้งคณะกรรมการบริหารกองทุนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เฉลิมฉลองสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พ.ศ. ๒๕๒๑ ลงวันที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๓ เพื่อให้การบริหารกองทุนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เฉลิมฉลองสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ อาศัยอำนาจตามความในข้อ ๙ แห่งข้อบังคับจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยว่าด้วยกองทุนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เฉลิมฉลองสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พ.ศ. ๒๕๒๑ พ.ศ. ๒๕๕๒ อธิการบดีจึงให้ยกเลิกคำสั่งดังกล่าว และแต่งตั้งคณะกรรมการบริหารกองทุนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เฉลิมฉลองสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ชุดใหม่ประกอบด้วยผู้มีตำแหน่งและนามดังต่อไปนี้

๑. อธิการบดี	เป็น ประธานกรรมการ
๒. รองอธิการบดี (ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ม.ร.ว.กัลยา ตั้งศรัทธี)	เป็น กรรมการ
๓. คณบดีคณะอักษรศาสตร์	เป็น กรรมการ
๔. ผู้แทนสภาคณาจารย์	เป็น กรรมการ
๕. ศาสตราจารย์กิตติคุณสุนน อมรวิวัฒน์	เป็น กรรมการ
๖. ศาสตราจารย์ ดร.พัทธา สายหู	เป็น กรรมการ
๗. ศาสตราจารย์ (พิเศษ) ดร.ประคอง นิมมานเหมินทร์	เป็น กรรมการ

๘. รองศาสตราจารย์ ดร.อนงค์นาฏ เกกิงวิทย์	เป็น กรรมการ
๙. รองศาสตราจารย์ ดร.ปัญญา พูลโกศา	เป็น กรรมการ
๑๐. รองศาสตราจารย์ ดร.กรรณิการ์ ลัจกุล	เป็น กรรมการ
๑๑. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพจน์ อัครวิรุฬหการ	เป็น กรรมการ
๑๒. ผู้อำนวยการสำนักบริหารงานวิจัย	เป็น กรรมการและเลขานุการ

ทั้งนี้ ตั้งแต่วันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๕ เป็นต้นไป

ประกาศ ณ วันที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๕

(ศาสตราจารย์ นายแพทย์ภิรมย์ กมลรัตนกุล)
อธิการบดี

ฝ่ายประสานงานการจัดทำหนังสือ

รองศาสตราจารย์ ดร.วิมลวรรณ พิมพ์พันธุ์

นางพรประภา เสวกวิหารี

นางสาวลดาวัลย์ ภาจิตต์ไฉมัน

นางสาวสรารักษ์ หงสะมัต

นายกรรชิต จิตระทาน

นางสาวบงกช หงสะพัก

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อาทิตย์ ชีรวณิชกุล

ผู้เรียบเรียงและพิสูจน์อักษร

กระบวนการผลิตหนังสือเล่มนี้ช่วยลดโลกร้อน
ด้วยการชดเชยปริมาณการปล่อยก๊าซเรือนกระจก ๑๐๐%

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย [๕๙๐๔-๑๔๒]

โทร. ๐-๒๒๑๔-๓๕๕๗, ๐-๒๒๑๔-๓๕๖๓

นายอริญ ทาญสืบสาย ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา มีนาคม ๒๕๕๙

<http://www.cuprint.chula.ac.th>

